

Rytų aukštaičių vilniškių ilgųjų balsių priegaidžių audicinis tyrimas

JOLITA URBANAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

The article describes an auditive investigation into the tones of long monophthongs in the north-eastern dialects of the Vilnius Lithuanian dialect area and presents its results. Four points were singled out for an auditive analysis: Aduiškis, Svirkos and Vidutinė, situated along the Lithuanian-Belorussian border, belong to the north-eastern dialects of the Vilnius area; the fourth, Linkmenys, represents a transition between the dialects of the Utena and Vilnius areas and is closer to the former with respect to vocalism. These points have been carefully chosen with the aim of subjectively evaluating the auditive salience of tones in different points of the north-eastern part of the Vilnius dialect area. In investigating the tones, four minimal pairs with front and back vowels and polyphthongs were chosen. The experiment was carried out on groups of auditors (consisting of seven persons each) from every investigated point. The statistical results were evaluated with the aid of the programme UKR.PAS, which takes the U criterion into account. The main conclusions from the experiment are the following: in the investigated points of the north-eastern Vilnius area no complete levelling out of tones could be established. Only in sundry cases can we speak of a decreased contrast between the tones. The results of the investigation are sensitive to a set of factors with respect to the auditors: (1) use of dialect, (2) age, (3) education level, (4) musical hearing. Tones are distinguished better by those auditors who have a good command of the dialect and realise tone oppositions in their own utterances. The individual distinguishing features of the dialect have no influence on the identification of tones. The salience of tones in long vowels does not depend on the phonetic properties of the syllabic nucleus either.

1. PRIEGAIDŽIŲ NIVELIACIJOS TENDENCIJOS RYTINĖSE TARMĖSE

Lietuvių dialektologiniuose darbuose, daugiausia remiantis empiriniais stebėjimais, minima vienabalsių priegaidžių nykimo tendencija rytinėse bei pietinėse tarmėse ir miestų šnekamojoje kalboje (Gerullis 1930: xxxi-ii; LKG 1965: 132; Pakerys 1982: 154; DLKG 2005: 39). Buvo manoma, kad rytinėse patarmėse tiek vienabalsių, tiek dvigarsių priegaidės apskritai yra išnykusios. 1968 m. J. Kazlauskas rašė: „Kalbėti apie tai, kad rytinių aukštaičių tarmėse priegaidės yra išlikę kirčiuotuose dvigarsiuose ir niveliavęsi ilguose balsiuose ir dvigarsiuose *ie*, *uo* yra didžiai neteisinga. Apie jokias rytinių aukštaičių priegaides dabar negali būti né kalbos“ (Kazlauskas 2000: 14). Jis siūlė žodžius *ká.lnas*, *vá.kas* rašyti *ká.lnas*, *vá.kas*. Vėliau minties apie visišką priegaidžių niveliaciją atsisakyta (žr. Zinkevičius 1974: 93–94; Kosienė 1982: 61–71). Tieki *Lietuvių kalbos atlasis* (LKA₂ 1982: 125), tieki chrestomatija *Lietuvių kalbos tarmės* (LKT 1970: 37) laikosi nuomonės, kad pietiniai ir rytiniai dzūkai (pagal dabartinę klasifikaciją pietų aukštaičiai ir rytų aukštaičiai vilniškiai) priegaidės skiria blogiau negu kapsai ir zanavykai, bet geriau negu rytų aukštaičiai. Manoma, kad iš visų lietuvių tarmių geriausiai priegaidės skiria žemaičiai ir vakarų aukštaičiai. E. Mikalauskaitės (1975: 80) nuomone, taip esti todėl, kad žemaičiai visada pabrėžia pirmajį sandą ir priegaidės skiria pagal balso judėjimą, toną. Ši teiginį pakoregavo eksperimentiniai A. Girdenio tyrimai. Nustatyta, kad bent jau žemaičių priegaidės skiriasi pagrindinio tono kitimo staigumu ir skirtinė energijos koncentracija: akūto energija sutelkta viename garso taške ir kinta staigiai, o cirkumfleksas nėra staigus, ištariamas nesutelkus energijos (žr. Girdenis 1974: 186 = 2000: 300; 1996: 82 = 2001: 254; 1998: 38 = 2001: 404; 2003: 272). O rytų ir pietų aukštaičiai gerai skiria dvibalsių ar mišriųjų dvigarsių priegaides, nes jiems svarbu kirčiuoto garso vieta. Vienabalsių priegaidės šiose tarmėse supanašėja, nes balso judėjimas – pakilimas ir kritimas – tariant abi priegaides suvienodėja, todėl tvirtapradė artėja prie tvirtagalės, ir atvirkščiai. Dar konkrečiau priegaidžių distinktyvinį ryškumą bei jų akustinius požymius ištyrė A. Pakerys (1982: 151–156). Jis nustatė, kad né vienoje tarmėje priegaidės nėra visiškai neutralizuojamos. Geriausiai skiriama priegaidės tų dvibalsių ar mišriųjų dvigarsių, kurie prasideda balsiais [a], [e]. Prasčiausiai identifikuojami tvirtapra-

džiai dvigarsiai, prasidedantys [i], [u] (matyt, dėl to, kad šie ir kirčiuotoje pozicijoje linkę išlaikyti neįtemptą artikuliaciją, plg. DLKG 2005: 39). Taip pat menkai girdimas monoftongų ir poliftongų [ie], [uo] priegaidžių distinktyvinis ryškumas: geriausiai tokiu skiemenu priegaides skiria žemaičiai, prasčiau – vakarų aukštaičiai kauniškiai, prasčiausiai – pietų ir rytų aukštaičiai. A. Pakerys teigia, kad vakarų aukštaičių ir žemaičių priegaidžių ryškumas daug mažiau priklauso nuo skiemens branduolio kokybės negu pietų ar rytų aukštaičių (žr. Pakerys 1982: 154).

Nedaug tyrimų, ypač eksperimentinių, yra iš rytų aukštaičių vilniškių patarmės. Remdamiesi empiriniais stebėjimais dialektologai nurodo, kad priegaidžių niveliacija rytų aukštaičių plote néra vienoda. Kuo toliau į rytus, tuo labiau akūtas ir cirkumfleksas primena tvirtagalę priegaidę, tačiau pačiuose rytiniuose pakraščiuose – Adutiškyje, Tverēčiuje, Lazūnuose, Zieteloje – abi priegaidės vėl gražiai skiriama (Zinkevičius 1966: 33). Tokią tendenciją patvirtina ir kitų periferinių arealų empiriniai tyrimai: Dievėniškėse, Gervėčiuose aiškiai girdimos tiek kirčiuotų, tiek prieškirtinė ilgujų balsių priegaidės (Kardelytė 1975: 13; Mikulėnienė, Morkūnas 1997: 16; DvŽ 2005: XVI). Atlikus kirčiuotų balsių akustinių požymiu eksperimentinę analizę viename iš pakraštinių vilniškių arealų (Svirkose) nustatyta, kad akūtiniai ir cirkumfleksiniai monoftongai skiriasi požymiu kompleksu: 1) trukme (tvirtagaliai balsiai ilgesni); 2) pagrindinio tono ir intensyvumo pikinėmis reikšmėmis (tariant akūtinius balsius balso stiprumo ir aukštumo viršūnė pasiekiamā anksčiau negu artikuliujant cirkumfleksinius garsus); 3) kokybe (tvirtagaliai balsiai labiau išlaiko savo prigintines savybes)¹ (žr. Urbanavičienė 2005: 158). Vadinas, galima daryti prielaidą, kad pačiame vilniškių plote priegaidžių distinktyvinis ryškumas gali būti nevienodas: arčiau Baltarusijos esančiame rytiniame areale ryškesnis, o vakariniame – blankešnis. Ar ši hipotezė teisinga, gali patvirtinti

¹ Analogišką bendrinės kalbos monoftongų priegaidžių akustinių požymiu tyrimą atlikęs R. Kudirka (2005: 1–21) nustatė, kad akūtiniai ir cirkumfleksiniai balsiai statistiškai nesiskiria nei trukme, nei pagrindinio tono ir intensyvumo reikšmėmis, nei formantine struktūra. Pastebėti tik bendri sisteminio pobūdžio desningumai: cirkumfleksiniai garsai ilgesni ir turi platėlesnį diapazoną negu akūtiniai balsiai. Tokius rezultatus galima vertinti kaip priegaidžių niveliacijos, būdingos miesto gyventojų (diktoriais buvo pasirinkti jaunesniojo amžiaus kauniečiai) šnekamajai kalbai, apraiškas (dar plg. DLKG 2005: 39).

tik subjektyvūs tyrimai – audiciniai eksperimentai. Šiame straipsnyje aprašytais tyrimais siekiama:

- (1) nustatyti, kaip auditoriai identifikuja savo gimtosios tarmės akūto ir cirkumfleks skirtumus;
- (2) palyginti skirtinį vilniškių punktų priegaidžių distinktyvinį ryškumą.

Audiciniai tyrimai laikytini subjektyviais, nes labai priklauso nuo pasirinktų informantų (dar plg. Pakerys 1982: 154). Be to, skirtinį patarmių rezultatų, kuriems įtakos turi ir tų patarmių fonetinės, fonologinės bei prozodinės ypatybės, lyginimas gali būti tik sąlyginis. Tačiau tokie eksperimentai teikia autentiškų duomenų apie tarmės vartotojų audicinį priegaidžių suvokimą ir papildo objektyvius – instrumentinius – tyrimus, o fonologinių hipotezių teisingumą įrodo ir audiciniai, ir instrumentiniai eksperimentai.

2. SVARBESNĖS TIRIAMŲ PUNKTŲ FONETINĖS YPATYBĖS

Audiciškai buvo tiriamos keturių punktų priegaidės. Trys iš šių punktų – Adutiškio, Svirku ir Vidùtinės – išsidėstę palei Lietuvos ir Baltarusijos sieną, priklauso šiaurės rytų vilniškiams, o ketvirtasis – Liñkmenų – yra uteniškių ir vilniškių patarmių sandūroje ir vokalizmo atžvilgiu artimesnis uteniškiams² (žr. 1 pav.). Tokie skirtinė pakraštinių vilniškių punktai pasirinkti sąmoningai, siekiant subjektyviai įvertinti kelių patarmės vietų priegaidžių audicinį ryškumą.

Arealai, kur yra tiriami punktai, tarpusavyje skiriasi vokalizmo kokybe, kiekybe, taip pat kai kuriomis konsonatizmo ypatybėmis.

Adutiškio areale (kalbama Adutiškio miestelyje, Švenčionių r.) kirčiuotoje pozicijoje išlaikyti ilgieji, o nekirčiuotoje pozicijoje – pusilgiai žemutinio pakilimo baltiškujų ā, ē refleksai, pvz.: *káše*. ,*košē* (veiksm.)‘, *kaštuvù*, *koštuvu*‘, *knīga.s*, *knygos*‘, *nerà*, *néra*‘. Svirku areale (užima didžiąją dalį Adutiškio parapijos, Švenčionių r.) sie refleksai diftongizuojami – tariami [ie-/e·], [uɔ·], pvz.: *kū́šē*. ,*košē* (veiksm.)‘, *žiř.vuɔ.i*, *dirvoje*‘, *kū́š.minuɔ.* ~ *kòmino*, *kamino*‘, *nie-rà*, *néra*‘. Kirčiuotoje pozicijoje

² Čia nekirčiuotoje pozicijoje vyksta balsių e· ir ie· neutralizacija, plg.: *píe-nas* : *pe.né.li.s*.

1 pav. Šiaurinių vilniškių punktai: Aduiškis, Svirkos, Vidutinė ir Linkmenys.

pramaišiui vartojami pusilgiai [i], [u] ir trumpieji [i], [u]. Vidutinės arealo (Strūnaičio parap., Švenčionių r.) atstovai taria ne tokius įtemptus ir mažiau nei bk labializuotą [ɔ̃] ir ne tokį siaurą [ɛ̃]. Nekirčiuotoje pozicijoje čia taip pat turimas labializuotas [ɔ̃] ir susiaurėjęs [ɛ̃], pvz.: *kōšę* (daiktav.), *knī̃gɔ̃.i* „knigoje“, *kɔ̃.štuvù* „koštuvu“. Šiame areale kirčiuotoje pozicijoje vartojami ir trumpieji [i], [u]. Svarbus fonetinis žymis yra ir sukietintas priebalsis *r* prieš užpakalinės eilės vokalizmą, pvz.: *škī̃rɔ̃us*. Nuo minėtų punktų ir Baltarusijos teritorijos nutolusiame Linkmenų areale (Ignalinos r.) kirčiuotoje pozicijoje turimi balsiai [ɔ̃] ir [ɛ̃], o nekirčiuotoje – pusilgiai [a.] ir [e.], pvz.: *mō̃jus* „mojusi“, *subatɔ̃.i* „šeštadienį“, *té̃vas* „tēvas“ bet *knī̃ga.i* „knigoje“, *ká̃mina* „kamino“, *te.vé.-li.s*. Be to, Linkmenų areale dzūkuojama tik pagal 1-ają ypatybę, t. y. prieš *i* tipo vokalizmą turimi priebalsiai [t], [d], o ne [c], [ʒ], pvz.: *kíe-ti.s* „kietis (augalas)“, *dī̃.va.i* „dirvoje“, *gãrdì* „gardis“. Kituose trijuose tiriamuose arealuose dzūkuojama pagal abi dzūkavimo ypatybes.

3. AUDICINIO EKSPERIMENTO MEDŽIAGA IR METODIKA

Monoftongų priegaidės galima priskirti prie itin subtilių fonologinių reiškinių. Norint ištirti tokius nestabilius kalbos elementus, kurių egzistavimą ne visi kalbėtojai suvokia ir ne visi realizuoja, atliekami audiciniai eksperimentai³. Taip nustatoma, ar patys tarmės atstovai (šiuo atveju – auditoriai) iš klausos skiria tam tikrą reiškinį.

Šio tyrimo metu buvo atsižvelgta į vilniškių patarmės savitumą: audicinių eksperimentų medžiaga buvo įrašinėjama iš kiekvieno punkto diktoriaus atskirai. Apdoroti ir klausymui parengti duomenys buvo pateikti skirtingoms auditorių grupėms, atstovaujančioms keturiems tiriamiams punktams.

Priegaidžių tyrimui pasirinktos 4 minimaliosios poros su priešakiniais ir užpakaliniais, monoftongiškos ir poliftongiškos prigimties garsais. Dirbta su universaliomis poromis, tinkamomis visiems keturiems punktams. Tik porą [kó·še. : kõ·še.], pastebėjus, kad abu jos nariai tvirtagaliai, Linkmenų punktui teko pakeisti pora [mó·jus : mõ·jus]. Tiriamieji žodžiai įterpti į trumpus, aiškaus turinio, trižodžius tarminius sakinius, kur gerai matyti ir fonetiniai skirtumai, plg.:

Aduitiškio punktas

píe·nas rú·ksta vá·saru. : dú·mai rū·ksta iš kõ·mina.

rū·bais škí·r̩us iš_ kitú. : kní·ga.s škí·r̩us nerà

píe·nu. ká·še. ká·štuu : bú·lbu. kā·še. gařžì

žíř·va.í kíe·cis á·uga : gælažiē·s kiē·cis neišpasakí·tas

³ Eksperimentinės komutacijos (angl. *commutation test*) pradininkas – L. Hjemslevas (Hjelmslev 1935). Gautų duomenų vertinimo metodiką ištobulino M. K. Jensenas (Jensen 1961). V. Labovas (Labov 1972) komutacijos metodą pritaikė psichofonetinių reiškinijų tyrimui. Formules, pagal kurias atliekami analogiški biologijos ir medicinos tyrinėjimai, žr. Urbach (1975).

Lietuvoje audicinių eksperimentų metodiką fonetiniams tyrimams pritaikė VU Eksperimentinės fonetikos laboratorija, vadovaujama A. Girdenio. Tokia metodika dažnai naudojama analizuojant įvairius lietuvių tarmių reiškinius – pvz., kupiškėnų monoftongų priegaidės (žr. Eidukaitienė 1977), uteniškių priegaidžių opoziciją dvigarsinėse galūnėse (žr. Kosienė 1979), šiaurės panevėžiškių murmamuosius balsius (žr. Kačiuškienė 1983), uteniškių fonologinių šalutinių kirtų (žr. Kosienė, Girdenis 1979 = Girdenis 2000b: 141–152). Iš naujausių tyrimų minėtini pietų aukštaičių (Leskauskaitė 2004: 192–194) ir vakarų aukštaičių šiauliškių (Kazlauskaitė 2002: 144–145) priegaidžių audiciniai eksperimentai.

Svirkų punktas

píe·nas rú·ksta vág.saru. : dú·mai rú·ksta iš ká·minu.
rú·bais škí·r̩ous iš_kitú. : kní·g̩o.s škí·r̩ous nérà
píe·nu. kó·šę. kó·štuñù : bú·lbu. kó·šę. gařzì
žíř.v̩o.i kíe·cis á.uga : gælažiē·s kiē·cis neišpasakí·tas

Vidutinės punktas

píe·nas rú·ksta vág.saru. : dú·mai rú·ksta iš ká·mino.
rú·bais škí·r̩ous iš_kitú. : kní·g̩o.i škí·r̩ous nérà
píe·nu. kó·šę. kó·štuñù : bú·lbu. kó·šę. gařzì
žíř.v̩o.i kíe·cis á.uga : gælažiē·s kiē·cis neišpasakí·tas

Linkmenų punktas

píe·nas rú·ksta vág.saru. : dú·mai rú·ksta iš ká·mina.
rú·bais škí·r̩ous iš_kitú. : kní·ga.i škí·r̩ous nérà
nuvé· mó·jus ruŋkù : subatõ.i mó·jus bú·va.
díř.va.i kíe·ti.s á.uga : gelažès kiē·ti.s neišpasakí·tas

Kiekvieno punkto atstovas (šiuo atveju – diktorius) nurodytus sakinius turėjo pakartoti po 5 kartus: tarmiškai, neutralia intonacija, normaliu tempu, frazės kirčiu pabrėždamas vidurinį žodį. Diktoriais pasirinkti:

(1) vyresnės kartos vietiniai gyventojai (g. 1933–1936 m.), kurių tarmė kuo mažiau paveikta bendrinės kalbos, o artikuliacija gana raiški;

(2) įrašinėti vyrai, nes žemą balsą klausa geriau skiria (vyru balsai tinkamessni ir spektrinei analizei – turi daugiau harmonikų negu moteriški, žr. Girdenis 2003: 62, 15 išn.);

(3) sėsliai, visą gyvenimą viename kaime gyvenę žmonės.

Aduiškio medžiagą įskaitė⁴ B. G. (g. 1935 m. Adutiškyje, Švenčionių r.), Svirkų diktorius buvo L. M. (g. 1935 m. Kackoniū k., Švenčionių r.), Vidutinėje sakinius perskaitė J. V. (g. 1936 m. Kačklinės k., Švenčionių r.), o Linkmenyse – P. K. (g. 1933 m. Linkmenų k., Ignalinos r.). Medžiaga įrašyta į diktofoną SONY su kryptiniu mikrofonu, o iš ten perkelta į kompiuterį.

⁴ Sakiniai įrašinėti pakartojimo principu: diktoriui jo gimtaja tarme pasakomas reikiamas sakiny ir jis pakartoja frazę 5 kartus. Pakartojant sakini išvengiama nenatūralios intonacijos, atsiranandancios skaitant tekštą. Be to, vyresnės kartos diktoriams perskaityti tekštą sunkiau nei jį pakartoti.

Naudojantis programa PRAAT4.1.27 iš frazių iškirpti centriniai žodžiai. Su jais sudaryta 10 porų, kuriose žodžiai sudėlioti pagal atsitiktinių skaičių lentelę (žr. Girdenis 2003: 378–381). Jei lentelėje randamas nelyginis skaičius, pirmiau rašoma akūtinė forma (pvz.: *rú·ksta*), jei lyginis skaičius – pirmaja poroje dedama cirkumfleksinė forma (pvz.: *rū·ksta*). Pvz.: *rū·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūgsta‘, rū·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūgsta‘, rū·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūgsta‘, rú·ksta ,rūgsta‘ – rū·ksta ,rūksta‘, rū·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūgsta‘, rú·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūksta‘, rū·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūgsta‘, rú·ksta ,rūksta‘ – rú·ksta ,rūksta‘*.

Prieš žodžių porų „blokus“ buvo įdėti sakiniai, iš kurių iškirptos poros. Kiekvieno diktoriaus žodžiai buvo sudėlioti atskirai. Taip parengta medžiaga palikta kompiuteryje, nes pakartotinis perkėlimas į magnetofoną iškraipytu garsų kokybę⁵. Audiciniai eksperimentai buvo atliekami su nešiojamuoju kompiuteriu⁶.

Toliau buvo dirbama su auditorių grupėmis; kiekvieną jų sudarė 7 žmonės. Auditoriai turėjo išklausyti pateikiamas žodžių poras ir nustatyti, kuriam sakinui girdimas žodis priklauso. Klausytojams buvo įteikti lapai su pusiau tarmine rašyba užrašytais sakiniais (jie buvo sunumeruoti: 1 arba 2). Pirmiausia leista tų sakinijų pasiklausyti, o po to poromis buvo pateikiami tik žodžiai. Auditoriai turėjo nustatyti, iš kurio sakinio paimtas pirmasis poros žodis, iš kurio – antrasis (žymėjo skaičiais). Dėl eksperimento sudėtingumo auditoriais pasirinkti jaunesnės ir vidutinės kartos žmonės. Taip pat buvo paisoma jų išsilavinimo (ypač filologinio), muzikavimo ar dainavimo partities bei santykio su gimtaja tarme. Manoma, kad šie faktoriai gali turėti įtakos eksperimento rezultatams.

⁵ K. Garšva siūlo kitokią audicinių tyrimų metodiką: esą užtenka natūraliai ištarti vieną žodį ir duoti auditoriams pasirinkti, i kurį minimaliosios poros narį jis panašesnis. Autoriaus nuomone, kai skirtinges reikšmės homonimai yra greta, linkstama ir fonetiškai juos skirti (žr. Garšva 2004: 25).

⁶ Kol nebuvo galimybės naudotis asmeniniais kompiuteriais, audiciniuose eksperimentuose tiesiogiai dalyvaudavo ir diktoriai: jis ištardavo lapuose surašytas frazes ir poras, o auditoriai sužymėdavo, kuriai frazei kuris žodis priklauso. Šiuolaikinės galimybės leidžia išvengti tiesioginių kontaktų tarp diktoriaus ir auditorių, be to, pats diktoriaus eksperimente gali dalyvauti ir kaip auditorius (plg. Girdenis 2003: 62–63).

Irašytų porų Adutiškyje klausėsi vietiniai (arba iš Adutiškio kile) tarmiškai kalbantys gyventojai: R. G. (g. 1939 m.), A. G. (g. 1964 m.), D. G. (g. 1969 m.), I. G. (g. 1972 m.), D. G. (g. 1973 m.), S. G. (g. 1988 m.) ir I. G. (g. 1994 m.). Adutiškio auditorių grupė itin muzikali – net penki eksperimento dalyviai turi muzikavimo ar dainavimo patirties. Du klausytojai turi aukštajį išsimokslinimą, viena iš jų yra diplомуota filologė.

Svirkų grupę sudarė tarmės atstovai, gimę, augę ir gyvenantys Svirkų apylinkėje (arba iš jos išsikėlę), gerai mokantys tarmiškai. Tai V. M. (g. 1935 m.), gyv. Svirkose; V. G. (g. 1968 m.), kilusi iš Kackonių k., gyv. Vilniuje; T. R. (g. 1969 m.), kilusi iš Kackonių k., gyv. Švenčionyse; R. S. (g. 1969 m.), kilusi iš Kackonių k., gyv. Vilniuje; R. P. (g. 1972 m.), gyv. Svirkose; G. J. (g. 1972 m.), gyv. Svirkose; V. N. (g. 1973 m.), kilusi iš Kackonių k., gyv. Vilniuje. Penki auditoriai gerai moka tarmę, nuolat ją vartoja, nors trys iš jų šiuo metu gyvena mieste. Dar du klausytojai yra nuolatiniai Svirkų k. gyventojai, bet jų tarmė gerokai paveikta bendrinės kalbos. Trys eksperimento dalyviai yra baigę aukštąsias mokyklas, viena iš jų – lituanistė. Viena auditorė nurodė turinti išlavintą muzikinę klausą.

Audiciniame eksperimente Vidutinėje dalyvavo keturi Vidutinės kaimo gyventojai – E. P. (g. 1940 m.), J. M. (g. 1940 m.), J. B. (g. 1935 m.), B. J. (g. 1939 m.) – ir trys gretimo – Karklinės – kaimo atstovai : R. M. (g. 1974 m.), A. J. (g. 1961 m., šiuo metu gyvena Vilniuje), I. C. (g. 1945 m.). Visi eksperimento dalyviai kalba tarmiškai. Aukštojo mokslo diplomus turi 4 klausytojai, iš jų viena – lituanistė. Viena iš auditorių pažymėjo turinti muzikinę klausą.

Linkmenų grupė – čia gimę ir augę auditoriai V. P. (g. 1972 m.), D. A. (g. 1972 m.), N. A. (g. 1973 m.), D. P. (g. 1974 m.), G. K. (g. 1976 m.), J. K. (g. 1978 m.) ir D. K. (g. 1981 m.). Tarmę visi moka gerai. Linkmenyse gyvenantys keturi eksperimento dalyviai tarmę vartoja nuolatos. Trys klausytojai dabar gyvena Visagine, Utenoje ir Vilniuje, tačiau tarmę išlaikę gerai ir ja dažnai kalba. Du auditoriai yra baigę aukštąsias mokyklas (viена iš jų – lituanistė), trys yra vidurinio profesinio išsilavinimo, du turi aukštesnijį išsimokslinimą. Išlavintos klausos auditoriai nurodė neturintys.

4. EMPIRINIAI EKSPERIMENTO REZULTATAI

Visi eksperimento dalyviai suvokė, kad tiriami žodžiai skiriasi priegaidėmis, nors tai nebuvo akcentuojama⁷. Eksperimento pradžioje auditoriams buvo leista pasiklausyti tik sakinių, kad jie galėtų nurodyti tiriamų porų skirtumus.

Išklausę sakinius adutiškiečiai nurodė, kad žodžiai [*kíe·cis*, *skí·r̩ous*, *ká·še*, *rú·ksta*] tariami staigiau, „aštoriau“, trumpiau, o jų cirkumfleksiniai porininkai esti ilgesni ir labiau ištęsti. Išklausę porą [*ká·še* : *ká·še*.] keli auditoriai girdėjo, kad skiriasi kirčiuoto balsio kokybė: akūtinis balsis iš klausos atrodo kaip „grynas“ [*a·*], o cirkumfleksinis balsis šiek tiek labializuojamas – [*å·*]. Vadinasi, Adutiškyje gyvenantys auditoriai akcentavo trukmės ir kokybės skirtumus.

Svirkų grupės auditoriai teigė, kad balsis [*i·*] žodyje [*skí·r̩ous*] jiems atrodo ryškesnis negu žodyje [*skí·r̩ous*], žodyje [*kiē·cis*] [*ie·*] labiau dvibalsinamas negu žodyje [*kíe·cis*]. Dalis klausytojų išgirdo, kad cirkumfleksiniai balsiai ilgesni. Kaip ir adutiškiečiai, Svirkų punkto atstovai užfiksavo subtilius trukmės ir kokybės (ryškesnės artikuliacijos ir diftongizacijos) skirtumus, tuo tarpu balso stiprumo ir aukštumo skirtumų negirdėjo.

Pasiklausę sakiniuose tariamų žodžių Vidutinės ir Karklinės auditoriai išgirdo, kad žodžiuose [*rú·ksta*, *skí·r̩ous*] kirčiuotas balsis ilgesnis, labiau tēsiamas, o [*rú·ksta*, *skí·r̩ous*] – trumpesnis, staigesnis. Tačiau išklausę porą [*kó·še* : *kõ·še*.] vietiniai gyventojai išgirdo, kad ilgiau tēsiamas tvirtapradiskai kirčiuotas garsas, nors jo pradžia esą labiau akcentuojama. Kai kurie eksperimento dalyviai išgirdo, kad žodžiai [*skí·r̩ous* : *skí·r̩ous*] skiriasi nevienuoda [*r*] kokybe – daiktavardžio priebalsis kitesnis negu veiksmažodžio. Visi auditoriai pripažino, kad poros [*rú·ksta* : *rú·ksta*], [*kó·še* : *kõ·še*.] skyrësi geriau negu [*skí·r̩ous* : *skí·r̩ous*], [*kíe·cis* : *kiē·cis*] (panašiai sakė ir Adutiškio grupės nariai).

Linkmeniškiai, išklausę tiriamų žodžių poras, visi nurodė trukmės skirtumus. Jų nuomone, akūtinių žodžių [*kíe·ti.s*, *skí·r̩ous*, *mó·jus*, *rú·ksta*] kirčiuoti balsiai yra staigesni ir trumpesni, o cirkumfleksinių porų atitinkami balsiai yra ilgesni ir labiau tēsiami. Dalis auditorių ypač pabrëžë cirkumfleksinių balsių ilgumą. Keli informantai teigė, kad akūtinėje žodžio [*kíe·ti.s*] formoje

⁷ Tai savaimė suprantama buvo tik lituanistinį išsilavinimą turintiems eksperimento dalyviams.

ryškesnė ir stipresnė balsio pradžia. Kokių nors kokybinių skirtumų auditoriai negirdėjo.

5. STATISTINIAI EKSPERIMENTO REZULTATAI

Rezultatai įvertinti programa Ukr.PAS, kuri skaičiuoja vadinamajį u kriterijų. Įvedus bendrą atsakymų skaičių ir teigiamų atsakymų skaičių programa apskaičiuoja 95% pasikliaujamajį intervalą, u kriterijų ir jo kritines reikšmes. Jei u kriterijaus reikšmė mažesnė už kritinę reikšmę, vadinas, atsakymų skaičius reikšmingai nesiskiria nuo atsitiktinio spėliojimo skaičiaus, t. y. lyginamų žodžių skirtumas nepakankamas, o tiriamos ypatybės nerelevantiškos (arba jų neišryškino eksperimentas). Jei u kriterijaus reikšmė didesnė už $u_{0,05}$ ($u > 1,96$), laikoma, kad tiriamieji žodžiai skiriasi fonologiskai reikšmingu požymiu, nes viršija atsitiktinio spėliojimo – 50% – ribą. Kai pasirenkama 67% kritinė riba, arba 2/3 teisingų atsakymų, eksperimento rezultatai laikomi itin patikimais (plačiau žr. Girdenis 2003: 63–64)⁸.

Toliau aptariami kiekvieno tarto punkto audicinių eksperimentų rezultatai.

6. ADUTIŠKIO PUNKTAS

Adutiškiečiai geriausiai skyrė poras su užpakalinės eilės balsiais [*rú:ksta* : *rū:ksta*, *ká:še.* : *kā:še.*], kiek prasčiau – žodžius su priešakiniais kirčiuotais balsiais [*škí:řous* : *škī:řous*, *kíe:cis* : *kiē:cis*].

⁸ Yra ir kitokių nuomonių dėl audicinių eksperimentų rezultatų vertinimo. Pvz., Jensenas (Jensen 1961: 159–161) įsitikinės, kad 85–65% teisingų atsakymų rodo silpną („pusiau fonologinę“) opoziciją. Jo manymu, aiškią opoziciją rodytų 100–85% teisingų atsakymų (šios nuomonės laikosi ir Garšva (2004: 25)). Dar kiti tyrėjai (pvz., Harris (1963: 32–33) kalba tik apie rezultatus, siekiančius 100% (neabejotinas skirtumas) ir 50% (spėliojimas) ribas. E. V. Eidukaitienė reikšmingais laiko atsakymus, kurie viršija atsitiktinio spėliojimo, t. y. 50% ribą: „jei žemutinė intervalo riba siekia 50%, tarp tiriamųjų reiškinijų fonologinės opozicijos nėra, jei žemutinė intervalo riba žymiai didesnė už 50%, rezultatai reikšmingi, yra fonologinė opozicija“ (Eidukaitiene 1977: 21).

Dažniausiai teisingi atsakymai viršija 50% ribą, bet nesiekia 85%. Šimtaprocentinius rezultatus galima laikyti nerealiais, nes juos galėtų užtikrinti tik idealūs diktoriai bei auditoriai, turintys išlavintą klausą, dirbantys puikiomis akustinėmis sąlygomis ir gebantys eksperimento metu maksimaliai susikaupti.

1 lentelė. Adutiškio punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas *u* kriterijumi⁹

Žodžių pora	<i>n</i> ₁	<i>n</i>	<i>p (%)</i>	95% <i>p. int.</i>	<i>u</i> ≥ <i>u</i> _a	<i>P</i>	Skirtumas
<i>kīe·cis</i> : <i>kiē·cis</i>	44	70	62,9	50,4 – 74,2	2,18 > 1,96	<i>P</i> < 0,05	<i>pakankamas</i>
<i>skī·r̩ous</i> : <i>škī·r̩ous</i>	47	70	67,1	54,8 – 78,0	2,93 > 2,58	<i>P</i> < 0,01	<i>gana didelis</i>
<i>kā·še.</i> : <i>kā·še.</i>	51	70	72,9	60,8 – 82,9	3,97 > 3,29	<i>P</i> < 0,001	<i>didelis</i>
<i>rū·ksta</i> : <i>rū·ksta</i>	59	70	84,3	73,5 – 92,0	3,48 > 3,29	<i>P</i> < 0,001	<i>labai didelis</i>
Iš viso	201	280	71,8	66,1 – 77,0	7,54 > 3,29	<i>P</i> < 0,001	<i>didelis</i>

Gauti rezultatai rodo, kad *u* kriterijaus reikšmė visais atvejais viršija kritinę. Net prasčiausiai identifikuota pora – *kīe·cis* : *kiē·cis* – turi aukštą teisingų atsakymų procentą (62,9%). Kitų porų teisingi atsakymai viršija 67% ribą. Toks atpažinimo procentas rodo, kad gauta daugiau kaip 2/3 teisingų atsakymų.

Poros [*skī·r̩ous* : *škī·r̩ous*] atveju *u* kriterijus rodo gana didelį skirtumą (*P* < 0,01). Porą [*kā·še.* : *kā·še.*] teisingai identifikavo 72,9% auditorių, o *u* kriterijus užfiksavo statistiškai didelį skirtumą (*P* < 0,001). Geriausiai klausytojai atskyrė porą [*rū·ksta* : *rū·ksta*] – gauta 84,3% teisingų atsakymų, patikimumo intervalo kraštutinė riba siekia net 92%, *u* kriterijaus reikšmė viršija kritinę (*P* < 0,001), o skirtumo buvimo tikimybė labai didelė.

Bendri adutiškiečių auditorių rezultatai siekia 71,8%: iš pateiktų 280 porų teisingai identifikuota 201 pora. Viršyta 67% riba rodo, kad gauti mažiausią abejonių nekeliantys įrodymai (Girdenis 2003: 63).

7. SVIRKŲ PUNKTAS

Skirtingai negu Adutiškio auditoriai, svirkiečiai prasčiausiai identifikavo žodžių [*ru·ksta*] ir [*kū·šė.*] priegaides – teisingi atsakymai sudaro 61,4% (žr. 2 lent.). *u* kriterijaus reikšmė neviršija kritinės (*P* > 0,05), tačiau ir šiuo atveju skirtumo tikimybė ne mažesnė kaip 90%.

⁹ Simbolių reikšmės: *n*₁ – teisingų atsakymų skaičius, *n* – bendras atsakymų skaičius, *p* – teisingų atsakymų procentas, 95% *p. int.* – 95% patikimumo intervalas (mažiausiai ir didžiausia reikšmė procentais), *u*_a – *u* kriterijaus kritinė reikšmė, *P* – 50% ribos viršijimo tikimybė.

2 lentelė. Svirkų punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas *u* kriterijumi

Žodžių pora	<i>n</i> ₁	<i>n</i>	<i>p (%)</i>	95% p. int.	<i>u</i> ≥ <i>u</i> _α	<i>P</i>	Skirtumas
rū·ksta : rū·ksta	43	70	61,4	49,0 ÷ 72,9	1,93 < 1,96	<i>P</i> > 0,05	nepakankamas
kū·šē : kū·šē	43	70	61,4	49,0 ÷ 72,9	1,93 < 1,96	<i>P</i> > 0,05	nepakankamas
škī·r̩ous : škī·r̩ous	47	70	67,1	54,8 ÷ 78,0	2,93 > 2,58	<i>P</i> < 0,01	gana didelis
kie·cis : kiē·cis	55	70	78,6	67,0 ÷ 87,6	5,09 > 3,29	<i>P</i> < 0,001	didelis
Iš viso	188	280	67,1	61,3 ÷ 72,6	5,86 > 3,29	<i>P</i> < 0,001	didelis

Kitais atvejais teisingi atsakymai sudaro daugiau kaip 2/3 visų atsakyti, t. y. viršija 67% ribą. Auditoriai teisingai nustatė 47 žodžių [škī·r̩ous – škī·r̩ous] poras (67,1%) ir žodžių [kie·cis – kiē·cis] poras (78,6%). Pirmuoju atveju *u* kriterijus rodo gana didelį skirtumą (*P* < 0,01), antruoju atveju užfiksuotas neabejotinai didelis skirtumas (*P* < 0,001). Susumavus rezultatus paaiškėjo, kad teisingai atpažinti 145 žodžiai iš 210 pateiktų (69,1%). Svirkiečių atpažinimo procentas šiek tiek prastesnis negu Adutiškio grupės (71,8%), tačiau abiem atvejais skirtumo buvimo tikimybė labai didelė (*P* < 0,001).

Tikėtina, kad poliftongo [ie·] priegaidžių klausytojams padėjo identifikuoti skirtinges dvibalsinimo laipsnis – cirkumfleksinis [iē·] raiškesnis negu [íe·]. Poras su priešakiniais balsiais [i·], [ie·] svirkiečiai taip pat diferencijavo geriau negu žodžius su užpakaliniais [u·], [uɔ·]. Tačiau Adutiškio auditoriai – atvirkščiai – aukštų dažnių garsų priegaidžių skyrė geriau negu balsių, esančių žemųjų dažnių srityje. Taigi šie eksperimentai nero do, kad priegaidžių distinktyvinis ryškumas susijęs su skiemens fonetiniu pagrindu.

8. VIDUTINĖS PUNKTAS

Šio punkto atstovai, kaip ir adutiškiečiai, prasčiausiai atskyrė poras su kirčiuotu priešakiniu vokalizmu [škī·r̩ous, kie·cis], o geriausiai identifikavo kirčiuotų užpakalinių balsių [kɔ·šē., rū·ksta] priegaidžių klausytojams.

3 lentelė. Vidutinės punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi

Žodžių pora	n_1	n	$p (%)$	95% p. int.	$u \geq u_\alpha$	P	Skirtumas
$\hat{s}k\acute{e}r̄ous : \hat{s}k\acute{e}r̄ous$	40	70	57,1	44,7 – 69,0	$1,20 < 1,96$	$P > 0,05$	nepakankamas
$k\acute{e}·cis : ki\acute{e}·cis$	42	70	60,0	47,6 – 71,6	$1,68 < 1,96$	$P > 0,05$	nepakankamas
$k\acute{o}\cdot\check{e}. : k\acute{o}\cdot\check{e}.$	48	70	68,6	56,3 – 79,3	$3,18 > 2,58$	$P < 0,01$	gana didelis
$r\acute{u}\cdot ksta : r\acute{u}\cdot ksta$	52	70	74,3	62,3 – 84,1	$4,24 > 3,29$	$P < 0,001$	didelis
Iš viso	182	280	65,0	59,1 – 70,6	$5,10 > 3,29$	$P < 0,001$	didelis

Išklausę poras [$\hat{s}k\acute{e}r̄ous : \hat{s}k\acute{e}r̄ous$] auditoriai teisingai nustatė 57,1% atvejų, o iš porų [$k\acute{e}·cis : ki\acute{e}·cis$] atpažino 60,0% atvejų. Abiem atvejais u kriterijus neviršija kritinės reikšmės, ir statistiškai porų skirtumas nėra pakankamas ($P > 0,05$). Poros [$k\acute{o}\cdot\check{e}. : k\acute{o}\cdot\check{e}.$] ir [$r\acute{u}\cdot ksta : r\acute{u}\cdot ksta$] skyrėsi patikimiau: gauta 68,6% ir 74,3% teisingų atsakymų. Patikimumo intervalo žemutinė riba viršija 50%, o aukštutinė riba siekia 79–84%. Tiriant porą [$k\acute{o}\cdot\check{e}. : k\acute{o}\cdot\check{e}.$] užfiksotas gana didelis skirtumas ($P < 0,01$), o žodžių [$r\acute{u}\cdot ksta : r\acute{u}\cdot ksta$] audicinis skirtumas neabejotinai didelis ($P < 0,001$).

Bendri Vidutinės punkto audicinio eksperimento rezultatai artimi svirkiečių auditorių duomenims. Tačiau pagal konkrečių žodžių atpažinimą Vidutinės atstovų atsakymai sutampa su adutiškiečių, t. y. geriausiai atpažįstami žodžiai su kirčiuotais [u·], [ɔ·].

9. LINKMENŲ PUNKTAS

Susumavus linkmeniškių auditorių rezultatus paaiškėjo, kad itin svyruoja porų su kirčiuotais užpakaliniais balsiais atpažinimas (žr. 4 lent.).

Išklausius poras [$r\acute{u}\cdot ksta : r\acute{u}\cdot ksta$] teisingai identifikuota 80,0% atvejų. Tuo tarpu analizuojant žodžių [$m\acute{o}jus : m\acute{o}jus$] poras gauta tik 55,7% teisingų atsakymų, kurie rodo, kad skirtumas tarp atsitiktinio spėliojimo ir realaus atpažinimo yra nepakankamas. Kirčiuotų priešakinių balsių priegaidžių skyrimas svyruoja nuo 65,7% iki 67,1%. Tieki [$\hat{s}k\acute{e}r̄ous : \hat{s}k\acute{e}r̄ous$], tieki [$k\acute{e}·ti.s : ki\acute{e}·ti.s$] atveju u kriterijaus reikšmė didesnė už kritinę, o užfiksotas skirtumas gana didelis ($P < 0,01$).

4 lentelė. Linkmenų punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi

Žodžių pora	n ₁	n	p (%)	95% p. int.	u ≥ u _α	P	Skirtumas
mó·jus : mō·jus	39	70	55,7	43,3 – 67,7	0,96 < 1,96	P > 0,05	nepakankamas
skí·řous : skí·řous	46	70	65,7	53,3 – 76,8	2,67 > 2,58	P < 0,01	gana didelis
kíe·ti.s : kiē·ti.s	47	70	67,1	54,8 – 78,0	2,93 > 2,58	P < 0,01	gana didelis
rú·ksta :rū ksta	56	70	80,0	68,6 – 88,7	5,38 > 3,29	P < 0,001	didelis
Iš viso	188	280	67,1	61,3 – 72,6	5,86 > 3,29	P < 0,001	didelis

Nepaisant šių svyravimų bendri Linkmenų auditorių rezultatai yra geresni už Vidutinės arealo duomenis ir sutampa su svirkiečių bendrais rezultatais. Teisingi atsakymai sudaro 67,1% visų atsakymų, todėl atsitiktinio spėliojimo tikimybė atmetstina.

10. BENDRIEJI REZULTATAI

Išanalizavus visų punktų duomenis vienareikšmių atsakymų negauta. Net vieno punkto auditorių atsakymai svyruoja nuo nepakankamo skirtumo, balansuojančio ties spėlioniu riba, iki nepaliekančio abejonių rezultato. Vis dėlto tam tikrus dėsningumus galima ižvelgti.

5 lentelė. Atskirų punktų audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi

Punktas	n ₁	n	p (%)	95% p. int.	u ≥ u _α	P	Skirtumas
Adutiškio	201	280	71,8	66,1 – 77,0	7,54 > 3,29	P < 0,001	didelis
Svirkų	188	280	67,1	61,3 – 72,6	5,86 > 3,29	P < 0,001	didelis
Linkmenų	188	280	67,1	61,3 – 72,6	5,86 > 3,29	P < 0,001	didelis
Vidutines	182	280	65,0	59,1 – 70,6	5,10 > 3,29	P < 0,001	didelis

Geriausiai priegaides audiškai atskyrė labiausiai į rytus nutolusio arealo – Adutiškio – atstovai (71,8% teisingų atsakymų). Prasčiausiai pateiktas poras identifikavo Vidutinės, arčiau pietų aukštaičių esančio arealo, auditoriai (65,0% teisingų atsakymų). Šiek tiek prasčiau negu adutiškiečiai,

bet geriau negu Vidutinės atstovai, priegaides atpažino Svirku ir Linkmenų grupių klausytojai. Idomu, kad bendras teigiamų atsakymų procentas (67,1%) artimas uteniškių analogiško eksperimento rezultatams – 68,2% (žr. Kosienė 1982: 68). Vadinasi, straipsnio pradžioje iškelta hipotezė, kad arčiau uteniškių ir vilniškių paribyje esantys arealai galėtų labiau nileliuoti priegaides, neturi pagrindo. Galima tik įtarti, kad priegaidžių audicinis ryškumas galėtų būti menkesnis pietiniame, arčiau pietų aukštaičių esančiame vilniškių plote. Pietų aukštaičiai audiciškai atpažino tik 50–56% pateiktų porų (žr. Leskauskaitė 2004: 192–194), vadinasi, galima kalbėti apie priegaidžių niveliacijos ir fonologiškai reikšmingo skirtumo nebuvo tendenciją pietų aukštaičių plote¹⁰.

11. APIBENDRINIMAS

Aptarus eksperimento rezultatus galima pasakyti kelias bendresnio pobūdžio išvadas. Audicinių eksperimentų rezultatai priklauso tiek nuo diktorių, tiek nuo auditorių. Kadangi diktoriais buvo pasirinkti visais atžvilgiais lygiaverčiai tarmės vartotojai, tikėtina, kad labiausiai eksperimentų rezultatus nulėmė auditoriai ir šie svarbiausi juos apibūdinantys faktoriai: amžius; išsilavinimas; tarmės vartojimas; muzikinė klausė.

Muzikinės klausos įtaka priegaidžių tyrimui pastebima, nes išlavinta klausė padeda labiau pajusti balso tono moduliacijas. Amžiaus ir išsilavinimo faktorius taip pat darė įtaką eksperimento rezultatams: jaunesniojo amžiaus auditoriai (matyt, dėl jautresnės klausos) subtiliau fiksavo priegaidžių skirtumus negu vyresni eksperimento dalyviai. Aukštesnį išsimokslinimą turintys auditoriai geba geriau susikaupti ir tiksliau apibūdinti skirtumus. Bet aiškiausiai buvo matyti, kad aktyviai vartojantys tarmę ir patys savo kalboje realizuojantys tiriamus reiškinius auditoriai (net nepriklausomai nuo amžiaus ir išsimokslinimo) jautriau paguna skirtumus negu tie, kurių kalba paveikta bendrinės kalbos (tai, kad klausytojai savo kalbos ypatybes skiria geriausiai, yra rašė Clark, Yallop 2002: 232). Taigi visi išvardyti faktoriai daugiau ar mažiau darė įtaką audicinių eksperimentų rezultatams.

¹⁰ Dar plg. kitų tarmių duomenis: vakarų aukštaičiai iš trijų tirtų porų dvi identifikuvo labai gerai (69–76% teisingų atsakymų, $u > u_{0,001}$, žr. Kazlauskaitė 2002: 145). Rytų aukštaičiai kopiškėnai pateike 64–65% teisingų atsakymų (žr. Eidukaitienė 1977: 23).

Lyginant skiemenu, kurių pagrindą sudaro monoftongai ir polifongai, priegaidės, nepastebėta, kad priegaidžių distinktyvinis ryškumas priklausytu nuo skiemens fonetinio pagrindo. Audiciškai ištyrus Adutiškio ir Vidutinės arealų priegaidės susidarę įspūdis, kad žemų dažnių garsų priegaidės skiriamos geriau negu balsių, esančių aukštujų dažnių srityje. Tačiau Svirku ir Linkmenų duomenys šios prielaidos nepatvirtino: svirkiečiai geriau identifikavo žodžius su priešakinės eilės balsiais [*ski·r̩ous, kie·cis*], o linkmeniškiai – su [u:] ir [ie:]. Visai kitokie rezultatai tikriausiai būtų gauti tiriant dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidės (plg. Pakerys 1982: 156).

Eksperimento rezultatams taip pat gali daryti įtaką fonologinės sistemos ypatumai. Pvz., svirkiečiai geriau atskyrė porą [kíe·cis : kiē·cis], nes skiriasi poliftongo [ie·] diftongizacijos laipsnis. Adutiškiečiai porą [ká·še. : kā·še.] diferencijavo pagal nevienodą labializaciją – cirkumfleksinis balsis lūpinamas stipriau. Tačiau ir šis faktorius – fonologiniai ypatumai – nėra absolitus, nes svirkiečiai pagal dvibalsinimą neskyrė poros [kúž·šé. : kúž·šé.], o Vidutinės arealo atstovai neatpažino poros [*skí·r̩ous : skī·r̩ous*] pagal skirtinį [r] depalatalizaciją. Tačiau net trijų arealų (išskyru斯 Svirkas) atstovai geriausiai skyrė porą [rú·ksta : rū·ksta], kuri neturi jokių skiriamujų fonetinių ypatybių.

Aptarus išryškėjusias tendencijas reikėtų dar kartą akcentuoti, kad straipsnyje aprašytas subjektyvus eksperimentas, kurio duomenys buvo analizuojami objektyviais – statistiniais – metodais. Neatmestina prielaida, kad surinkus kitas auditorių grupes rezultatai galėtų šiek tiek skirtis. Be to, atlikę eksperimentų imtys nėra didelės. Labiau norėta ne gilintis į vieną punktą, bet palyginti įvairių arealų duomenis. Todėl šio eksperimento išvadas reikėtų laikyti ir tolesnių tyrimų hipotezėmis:

(1) Ištirtuose pakraštiniuose šiaurės rytų aukštaičių vilniškių punktuose visiškos priegaidžių niveliacijos neužfiksuota. Apie priegaidžių supanašėjimą galima kalbėti tik atskirais atvejais.

(2) Audicinio eksperimento rezultatus nulemia kelių auditorius apibūdinančių faktorių visuma: 1) tarmės vartojimas; 2) amžius; 3) išsilavinimas; 4) muzikinė klausa.

(3) Priegaidės geriau skiria tie auditoriai, kurie gerai moka tarmę ir patys kalbėjimo aktuose realizuoja priegaidžių opoziciją. Skiriamosios arealų

ypatybės įtakos priegaidžių identifikavimui neturi. Ilgujų balsių priegaidžių ryškumas taip pat nepriklauso nuo skiemens centro fonetinių ypatybių¹¹.

LITERATŪRA

CLARK, J., YALLOP, C. 2002: *An Introduction to Phonetics and Phonology*. 2nd edition. Oxford– Cambridge: Blackwell.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 5 leid., red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

EIDUKAITIENE, E. V. 1977: Kupiškėnų monooftongų priegaidės (audicinis tyrinėjimas). *Kalbotyra* 28 (1), 18–23.

GARŠVA, K. 2004: Eksperimentinės komutacijos metodas dialektologijoje. In: *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*. Vilnius: VPU, 21–25.

GERULLIS, G. 1930: *Litauische Dialektstudien*. Leipzig: Markert & Peters Verlag.

GIRDENIS, A. 1974: Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje (trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas). In: *Eksperimentinė ir praktinė fonetika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas, 160–198. [= GIRDENIS, A. 2000: *Kalbotyros darbai* 1, 284–307.]

GIRDENIS, A. 1996: Energetinė šiaurės žemaičių tarmes priegaidžių fonetinės prigimties interpretacija. *Baltistica* 31 (1), 71–84. [= GIRDENIS, A. 2001: *Kalbotyros darbai* 3, 243–256.]

GIRDENIS, A. 1998: Šiaurės žemaičių priegaidžių skiriamieji požymiai. *Lietuvių kalba: Tyrimai ir tyréjai*. Kazimiero Jauniaus 150-osioms gimimo ir 90-osioms mirimo metinėms paminėti. Konferencijos pranešimų tezės, Vilnius: LKI; VPU, 37–38. [= GIRDENIS, A. 2001: *Kalbotyros darbai* 3, 403–404.]

GIRDENIS, A. 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

HARRIS, Z. S. 1963: *Structural Linguistics*. Chicago–London: Phoenix Books.

¹¹ Straipsnio autoriai nuoširdžiai dėkoja dizaineriui Mantui Kelpšui už pagalbą rengiant spaudai žemėlapį.

- HJELMSLEV, L. 1935: On the Principles of Phonematics. In: *Proceedings of the 2nd International Congress of Phonetic Sciences*. Cambridge: University Press, 49–54.
- JENSEN, K. M. 1961: *Tonemicity*. Bergen–Oslo: Norwegian University Press.
- KAČIUŠKIENĖ, G. 1983: Šiaurės panevėžiškių murmamujų balsių fonetinės ypatybės, distribucija ir fonologinė interpretacija. *Kalbotyra* 34 (1), 14–23.
- KARDELYTE, J. 1975: *Gervėčių tarmė: Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.
- KAZLAUSKAITE, R. 2002: *Pašušvio šnektofonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Daktaro disertacija. Vilnius: VU.
- KAZLAUSKAS, J. 2000: *Rinktiniai raštai 1: Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KOSIENE, O. 1979: Priegaidžių opozicija dvigarsinėse uteniškių galūnėse. In: *Aktualiosios kalbotyros problemos. Mokslinės konferencijos pakvietimas, programa ir tezės*. Vilnius, 44–46.
- KOSIENĖ, O. 1982: Rytų aukštaičių uteniškių monoftongų priegaidės. *Kalbotyra* 33 (1), 61–71.
- KOSIENĖ, O., GIRDENIS, A. 1979: Fonologinis šalutinis kirtis rytų aukštaičių uteniškių tarmėje. *Kalbotyra* 30 (1), 48–56. [= GIRDENIS, A. 2000: *Kalbotyros darbai* 2, 141–152.]
- KUDIRKA, R. 2005: Lietuvių bendrinės kalbos monoftongų priegaidžių akustiniai požymiai. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 1–21.
- LABOV, W. 1972: On the use of the present to explain the past. In: L. Heilmann, ed., *Proceedings of the XI International Congress of Linguists, Bologna – Florence*. Bologna: Il Mulino, 825–851.
- LESKAUSKAITE, A. 2004: *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKA₂ – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1982.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija*, red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1965.

LKT – *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, sudarė E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris. Vilnius: Mintis, 1970.

MIKALIAUSKAITĖ, E. 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Moksas.

MIKULENIENE, D., MORKŪNAS, K. 1997: *Dieveniškių šnekto tekstai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PAKERYS, A. 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Moksas.

URBACH, V. J. 1975: *Статистический анализ в биологических и медицинских исследованиях*. Москва: Медицина.

URBANAVIČIENE, J. 2005: *Svirkų šnekto (rytų aukštaičių vilniškių) fonologine sistema: vokalizmas ir prozodija*. Daktaro disertacija. Vilnius: VDU, LKI.

ZINKEVIČIUS, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

ZINKEVIČIUS, Z. 1974: Dėl akūto ir cirkumflekso skyrimo rytų Lietuvos tarmėse. *Baltistica* 10 (1), 93–94.

Jolita Urbanavičienė
Leksikografijos centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
jolitau@lki.lt

Vytautas Kardelis
Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
vytautas.kardelis@flf.vu.lt